

Adjátok vissza a szavaimat!

(kommunikációs zavarok)

Az emberi nyelv kialakulása tekinthető talán a legcsodálatosabb emberi teljesítménynek – ezzel a felfogással nagyjából mindenki egyetért: a legkülönbözőbb tudományterületeken tevékenykedő tudósok, biológusok, társadalomtudósok, a lélektan elhivatott képviselői, nyelvészek és átlagemberek egyaránt. De körülbelül eddig tart a nyelvekkel kapcsolatos egyetértés, minden egyéb már vitákat, nézetkülönbségeket, egymással való szembenállást rejt magában. Kezdeve onnan, hogy még ma sem tudjuk – mint ahogy a tudomány káprázatos fejlődése ellenére a lét legfontosabb kérdéseire sajnos még ma sem tudjuk a választ –, hogyan, hol, mikor, az ember genetikai fejlődésének mely pontján alakulhatott ki az emberi nyelv. Véletlenül? Szükségszerűen? Volt egy ősnyelv? Vagy párhuzamosan alakultak ki a különböző nyelvek? Számos további kérdés merül fel az emberi nyelvek kialakulásának tanulmányozása során, a tény azonban az, hogy kialakultak, léteznek – jelenleg mintegy 6000-6500 nyelv van –, s az emberek közötti kommunikációban alapvetően fontos – ha nem is kizárólagos – szerepet játszanak.

A nyelv azonban csak akkor tudja betölteni alapvető feladatát – az emberi kommunikációt –, ha az adott nyelvre jellemző, évszázadok óta kialakult egyezményes nyelvi jel- és normarendszert, nyelvi attitűdöt, kulturális szokásokat, magatartásmintákat, egy adott nyelvre jellemző nyelvi kánont használjuk. Ha ettől jelentős eltérés mutatkozik, ha ezektől számottevő mértékben eltekintünk, a nyelv nem tudja zavar nélkül betölteni kommunikációs feladatát, és félretájékoztat, megtéveszt, zavart kelt, félreértések – és ebből következően komoly társadalmi következmények – egész sorát szüli.

Napjaink egyik markánsan jelentkező nyelvi-kifejezésbeli problémája éppen abban a fent említett jelenségben keresendő, mely szerint

egyre inkább zárójelbe kerülnek az évszázadok óta kialakított, minden nyelvhasználóra érvényes nyelvhasználati elvárások. Globalizálódó világunkban az egyén nem akar eltérni semmilyen kötöttséget, s mivel a globalizálódó világ a közösségekkel szemben a személyiség feltétlen prioritását hangsúlyozza, eleve frusztrációs forrásnak számít a nyelv közösséget feltételező, közösségi normákon alapuló, anélkül nem létező sajátossága. Félre tehát a nyelvi normával, mit nekünk helyesírás, minek a nyelvtan, a nyelv művelés felesleges és káros, kiejtési norma sem kell, alapszókészletünk meghonosodott szavai helyett is kedvem szerint kitalálhatok bármi mást, vagy épenséggel nekem tetsző jelentésben használhatom őket, mit se törődve azzal, mi az elfogadott jelentésük. *Vok* – mondhatom a *vagyok* helyett, a *sztem* szót vagy inkább hangsort használhatom, ha kedvem úgy tartja, a szerintem kifejezésére, *puxust* és nem *puszit* adok, az új divatos szóhasználatban a valószínűleg pedig leginkább *valszeg*. S miközben ily módon *el* *vagyok* telve saját újításaimmal és lehetőségeimmel, nem veszem észre, hogy csúnya manipulációnak az áldozata vagyok. Látszatszabadságom csak megtévesztésre, átverésre, szellemi befolyásolásra jó: a műveletlenséget, az ismeretek hiányát kihasználó, azokat egyéni szabadságnak álcázó felfogás nagyon könnyen manipulálhatóvá tesz: orromnál fogva vezethetnek, és észre sem veszem, sőt még meg is *vagyok* elégedve vele.

Példák egész sorát hozhatjuk fel a fentebb elmondottakra. Ijesztő felfedezés, de életünk számos területén megtévesztés, manipuláció áldozatai vagyunk. E megtévesztés, félrevezetés a legkülönbözőbb formákban a nyelv eszközeivel történik. A félrevezetés jelen van mindennapi életünkben, belopódzik családi kötelékeinkbe, megmérgezi hagyományos közösségeinket, szétveri

évszázados hagyományainkat, életidegen eszméket, törekvéseket, célokat ültet el a fejünkben.

A nyelvi manipuláció eszköztára végtelen. Ma már annyit látjuk-halljuk pl. az egészséges táplálkozásra, az egészséges élelmiszerek – a natúr, a bio-, a vega, a paleo és még ki tudja, mi minden – fogyasztására buzdító reklámokat, hogy egész egyszerűen eszünkbe sem jut, hogyan lehetséges, hogy egészségre ártalmas termékek is forgalomba kerülhetnek. Már annyi érthetetlen, nyakatekert, bürokratikus nyelvezetű fenyegető levelet kaptunk a különböző hivataloktól, hogy rémületünkben utána se merünk járni, valójában terhel-e valamilyen mulasztás bennünket. Nagy vehemenciával nap mint nap különböző előnyös kölcsönök, hitelek felvételére biztatnak bennünket, hogy aztán hosszú évekre adósokká váljunk lehetőségeinket meghaladó hamis szükségletek kielégítése, luxusautók, egzotikus utak, divatos tárgyak megszerzése érdekében. A meggazdagodás ígértétől megtévesztve hátrahagyunk mindent, otthont, családot, barátokat, hogy külföldön találjuk meg boldogulásunkat, és nem merjük beismerni, hogy nemcsak a meggazdagodás bizonyul illúzióknak, de társadalmi státusunk is sokkal kedvezőtlenebb, mint itthon volt. Folytathatnánk a sort a végtelenségig, de álljunk meg néhány extrém nyelvi példánál.

Újabban a modern gyermeknevelésben a tiltás elfogadhatatlan pedagógiai módszernek minősül. E felfogás szerint a gyermek személyisége sérül, kisebbrendűségi érzéssel fog egész életében küzdeni, amennyiben azt mondjuk neki, hogy „ne”. A modern pedagógia hívei felháborodottan számolgatják, hogy egy gyermeknek hányszor kell elszenvednie nap mint nap, hogy a szülő, nevelő egyre csak azt hajtogatja, hogy „ne csináld”, „nem szabad”. Tiltás helyett pozitív megfogalmazással kell a gyermek személyiségére hatni. A mászóknál veszélyesen billegő gyerekek a világért sem szabad azt mondani, hogy „ne mássz fel, mert leesel”, hanem az a helyes, ha azt mondjuk, hogy „ügyes vagy”. Az iskolában nem megfelelő öltözékben megjelenő diáknak a világért sem szabad azt mondani, hogy ne így öltözzön, hanem – egy tv-műsorban hallottam nemrég – közösen meg kell beszélni, mi lenne szerinte a megfelelő öltözködés. A „nem” tehát a modern nevelés terén ki van tiltva a szóhasz-

nálatból, bár azt nem tudom elképzelni, miért ártanék egy gyereknek, ha azt mondom, hogy „ne szaladj ki az úttestre, mert elüt az autó” – szerintem inkább akkor ártanék, ha veszélyhelyzetben elkezdenék arról filozofálni, hogy körültekintően kell közlekedni. Ez utóbbit amúgy se fogadja meg egy fiatal se, mint ahogy az a 160–180 km/óra sebességgel közlekedő, életveszélyesen száguldozó fiatal sofőrökre vonatkozó statisztikai felmérésekből kiderül.

A „nem” szó kiűzése a pedagógiából lehetséges, hogy megnöveli a fiatal önértékelését, de egyben veszedelmes téves eszméket kelt benne. Egyszerűen azt hiszi, hogy körülötte forog a világ, személyiségének lehetőségei végtelenek, aztán felnövekedvén durván szembetalálja magát a rideg valósággal. Egyébként ugyanilyen megtévesztő hatása van a ma szintén nagyon preferált szemléletnek, mely szerint jószerivel semmit sem célszerű az évszázadok alatt kialakult néven nevezni, mert az esetleg valakik érzékenységét sértheti, hanem mindennek pozitív tartalmakat, megnevezéseket kell adni. A politikailag korrekt beszéd jegyében ma senkire se lehet azt mondani, hogy lusta, buta, hazug, hanyag, két színű, iskolakerülő, összeférhetetlen, verekedős, káromkodós, neveletlen, hanem mindenképpen pozitív megfogalmazásokat kell alkalmazni. Ha odafigyelünk a sajtóban, televízióban, különböző médiaforrásokban megjelenő közleményekre, elcsodálkozhatunk, hogy manapság mennyi „kihívás” van a világban. Minden és mindenki különböző kihívásokkal küzd: az európai országok a migráció okozta kihívásokkal, a nyugat-balkáni országok a migránsok utaztatásának kihívásaival, mások a határok lezárásának, megint mások a nyitott határok fenntartásának kihívásaival birkóznak. A „kihívás” újabban afféle dzsókerszó lett, mindenre alkalmazható, és a korrekt beszéd követelményeinek is maximálisan megfelel. Csak éppen a lényegyet fedi el, azt, amiről igazán szó van.

Bármilyen pozitívan is szeretnénk ugyanis megfogalmazni, a motivációdeficités gyerek az egyszerűen lusta vagy hanyag, a pedagógiai kihívásoknak megfelelni nem tudó gyerek az neveletlen és összeférhetetlen, a kommunikációs elvárások útvesztőiben eltévedt gyerek az hazug, a szellemi elvárások teljesítésében akadályozott

gyerek az buta. A közmegegyezés által elfogadott, az adott nyelven belül általánosan ismert és használt szavak megkerülése, nyakatekert körülírása, szépítő megfogalmazása ugyanis nem tudja magát a jelenséget, a tulajdonságot, a viselkedésformát megszüntetni. Azt ugyanis nem a megnevezés, a szóalak okozta, így nyelvi eszközökkel, átnevezéssel nem is szüntethető meg.

Pedig mintha ezt gondolnánk. Talán ez egyszerűbb, mint struccpolitika helyett a dolgok mélyére ásni. Egyszerűbb tiltólistára tenni egyes jámbor szavakat, mint szembenézni a mögöttes tartalmukkal. A betiltott szavakból már egész szép szöveget lehetne összeállítani. E szöveget markáns részét alkotnák bizonyos népevek: cigány (roma), néger (afroamerikai), de egyes nyugati országokban már a fekete szín sem szalonképes: a fekete kávé csakis mint tej nélküli kávé szerepelhet, az iskolai fekete tábla krétatábla megnevezéssel elfogadható.

Mi talán itt még nem tartunk. De valami hamis humanizmus, álszent diszkriminációellenesség jegyében már nekünk is vannak betiltott, pontosabban fogalmazva kerülendő szavaink. És nemcsak kerülendő szavaink vannak, de stigmatizált szavaink is. A rasszista, nacionalista, fasiszta szavak jelentése meglehetősen stigmatizáló, de érdekes módon újabban gyakran minden alapot nélkülözve, nyilvánvalóan a megbélyegzés szándékával csak úgy röpködnek ezek a szavak a mai közbeszédben. Hovatovább a család szó is a tiltólistára került, gyanús szavak közé tartozik. Nemkülönben a szülő szó is. Egészen elképesztő, de a szülő szó már ma is teljesen számúzva van a pl. a diákkönyvecskékből. Eddig egy tanulónak a személyi adatait feltüntető dokumentumok az apja vagy anyja nevét, vagy egyik szülője nevét kérték, ma már ez nem szerepel. Gondolom, a korrekt beszéd jegyében, szülőről szó sincs, helyette a gondviselő nevét kérik. Ezekhez a hajmeresztő példákhoz társult a legutóbbi időkben a kerítés szó, mely olyan jelentésbővüléssel büszkélkedhet, amelyet soha nem feltételeztünk volna.

„Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (Ludwig Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés) – idézhetnénk Wittgenstein gondolatait. Ezek a gondolatok ma már mintha kiveszőben lennének. A világos beszéd egyáltalán nem kritérium manapság, sőt, mintha szándékosan elmaszatolnánk a mondanivalót. Valahogy ma már nem divat á-t vagy bé-t mondani, legjobb úgy csűrni-csavarni a témát, hogy így is, úgy is lehessen érteni. Ezért kerüljük történelmileg kialakult, egyértelmű, világos jelentésű szavainkat, ezért írjuk körül és értelmezzük át azok jelentését. Ezért nem fontos a nyelvi norma, mert annak hiánya jócskán felerősítheti a kommunikáció zavarait. Ráadásul a nyelvre, a szavakra, azok jelentésére hárítjuk át azokat a problémákat, amelyek egyáltalán nem nyelvi természetűek. „A nyelvben jelentkező negatív jelenségeket az esetek nagyobb részében [...] nem oknak, hanem okozatnak kell tekintenünk, társadalmi, közösségi problémák vetületének: tehát megoldásuk sem lehet egyoldalúan nyelvi, nyelvészeti” (Lőrincze Lajos: Nemzetben él a nyelv. Anyanyelv és nemzet. Lőrincze breviárium. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia. Budapest, 1999, 69. o.) – idézhetjük fel a fentiekkel kapcsolatban Lőrincze Lajos szavait.

Adjátok vissza a szavaimat! – Wass Albertet parafrázálva ezt a címet adtam fenti írásomnak. Azt hiszem, még időben vagyunk. Számos kedvezőtlen jelenség, tendencia ellenére szavainkat, azok jelentését, a tiszta beszédet, a nyelvi normát még őrizni tudjuk, nyelvünk tökéletesen alkalmas gondolataink világos közlésére, csak határozottan törekednünk is kell erre. Nemcsak a magunk szempontjából, de távlatosabban nézve az elkövetkező generációk érdekében is. Mert – Kosztolányi szavaival szólva – „[a]zt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk – áldjon vagy verjen sors keze –: ez a mi küldetésünk.” (Lenni vagy nem lenni c. írás)